

JALOLIDDIN MANGUBERDI HARBIY HARAKATLARI

Amirova Zarina Ixtiyor qizi

Qarshi davlat universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi talabasi

amirovazarina80@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xorazmshohlar davlatining so'nggi hukmdori Jaloliddin Manguberdining mo'g'ullar istilosiga qarshi olib borgan harbiy harakatlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Unda Parvon jangi, Hind daryosi bo'yidagi jang, Hindiston, Eron va Kavkaz hududlaridagi harbiy yurishlar hamda Jaloliddin Manguberdining sarkardalik mahorati yoritilgan. Shuningdek, uning harbiy strategiyasi, qo'shin boshqaruvi va mo'g'ullar istilosiga qarshi kurashdagi tarixiy o'rni baholanadi.

Kalit so'zlar: Jaloliddin Manguberdi, Xorazmshohlar davlati, mo'g'ullar istilosi, Chingizxon, Parvon jangi, Hind daryosi jangi, harbiy strategiya, harbiy san'at, Xorazm, XIII asr.

Kirish

Jaloliddin Manguberdi (taxminan 1199–1231) Xorazmshohlar davlatining so'nggi hukmdori bo'lib, XIII asr boshlarida mo'g'ullar istilosiga qarshi olib borgan harbiy kurashlari bilan tarixda alohida o'rin egallaydi. U Xorazmshoh Muhammad II ning o'g'li bo'lib, otasi vafotidan so'ng davlatning og'ir siyosiy va harbiy sharoitida hokimiyatni qo'lga oldi. Jaloliddin o'z faoliyatini, avvalo, mo'g'ul bosqiniga qarshi kurashni tashkil etishga bag'ishladi. Uning harbiy yurishlari, jangovar taktikasi va qo'mondonlik mahorati o'rta asr sharq tarixchilari tomonidan batafsil yoritilgan. Ayniqsa, Sīrat al-Sultān Jalāl al-Dīn Mankubirtī hamda Tarikh-i Jahangushay asarlari Jaloliddin hayoti va harbiy faoliyatining asosiy manbalari hisoblanadi. Mo'g'ullar istilosi davridagi harbiy vaziyat 1219-yilda Chingizxon Xorazmshohlar davlatiga qarshi keng ko'lamli harbiy yurishni boshladi. O'tror voqealaridan keyin boshlangan bu yurish natijasida Buxoro, Samarqand va Urganch kabi yirik shaharlar bosib olindi. Xorazmshoh Muhammad II markazlashgan mudofaani tashkil eta olmadi va davlatning harbiy kuchlari turli hududlarga tarqalib ketdi. Natijada Jaloliddin mamlakatning saqlanib qolgan qismlarida qo'shin to'plash hamda qarshilik harakatini tashkil etishga kirishdi.

G'azna va Parvon janglariga tayyorgarlik. Otasi vafotidan keyin Jaloliddin G'azna tomon chekinib, u yerda yangi qo'shin tuzishga muvaffaq bo'ldi. Uning qo'shini tarkibiga turli turkiy qabilalar, xorazmlik lashkarlar hamda mahalliy harbiy kuchlar qo'shildi. Tarixchi an-Nasaviyning yozishicha, Jaloliddin qisqa muddat ichida jangovar intizomga ega bo'lgan qo'shin shakllantirdi va mo'g'ullarga qarshi faol harakatlarni boshladi. Parvon jangi (1221). Jaloliddin Manguberdining eng muhim harbiy muvaffaqiyatlaridan biri 1221-yilda Parvon yaqinida sodir bo'lgan jang hisoblanadi. Chingizxon Shigi Qutuxu boshchiligidagi yirik mo'g'ul qo'shinini Jaloliddinga qarshi yubordi. Jang tor vodiy hududida bo'lib o'tdi. Bu

hudud mo'g'ul otliq qo'shinining odatiy tezkor hujum usullarini to'liq qo'llashiga imkon bermadi.

Manbalarga ko'ra, Jaloliddin jang maydonining geografik sharoitidan mohirona foydalangan. U qo'shinining asosiy qismini piyoda jang qilishga safarbar etib, hal qiluvchi pallada otliq kuchlarni hujumga tashladi. Natijada mo'g'ullar katta talafot ko'rib chekinishga majbur bo'ldilar. Bu g'alaba mo'g'ullar istilosi davrida ular ustidan qozonilgan eng muhim g'alabalardan biri sifatida baholanadi. G'alabadan keyin Xuroson va boshqa hududlarda mo'g'ullarga qarshi qo'zg'olonlar kuchaydi. Biroq Parvon jangidan keyin qo'lga kiritilgan o'ljani taqsimlash masalasida Jaloliddin qo'shini ichida kelishmovchilik yuzaga keldi. Natijada ayrim lashkarboshilar o'z qo'shinlari bilan undan ajralib ketdilar. Bu esa keyingi janglarda Jaloliddinning harbiy imkoniyatlarini sezilarli darajada kamaytirdi.

Hind daryosi bo'yidagi jang (1221). Parvon jangidagi g'alabadan so'ng Jaloliddin Manguberdi qo'shini ichida o'lja taqsimoti masalasida nizo yuzaga keldi. Natijada bir qancha amirlar o'z qo'shinlari bilan undan ajralib ketdilar. Bu holat Jaloliddinning harbiy kuchini sezilarli darajada zaiflashtirdi. Vaziyatdan foydalangan Chingizxon shaxsan o'zi Jaloliddinga qarshi yurish boshladi. 1221-yil noyabr oyida Hind (Indus) daryosi bo'yida hal qiluvchi jang bo'lib o'tdi. Jaloliddin o'z qo'shinini daryo sohilida mudofaa holatida joylashtirdi. Jang davomida xorazmiylar qattiq qarshilik ko'rsatgan bo'lsalar-da, son jihatdan ustun bo'lgan mo'g'ul qo'shinlari ularning qanotlarini yorib o'tdi. Natijada Jaloliddin qo'shini tor-mor etildi. Uning oilasining bir qismi asirga olindi yoki halok bo'ldi. Jaloliddin esa oti bilan Hind daryosiga sakrab, qarama-qarshi qirg'oqqa suzib o'tishga muvaffaq bo'ldi. Manbalarda Chingizxon uning jasoratiga tan berib: «Otaga shunday o'g'il nasib etsin», degan mazmundagi so'zlarni aytgani qayd etiladi. Hindistondagi harbiy faoliyati. Hind daryosidan o'tgan Jaloliddin Panjob hududiga yetib bordi. U yerda mahalliy hukmdorlar bilan siyosiy aloqalar o'rnatishga harakat qildi hamda yangi qo'shin tuzdi. 1222–1224-yillar davomida u Shimoliy Hindistonda o'z mavqeini mustahkamlashga intildi. Biroq mahalliy siyosiy vaziyat murakkabligi va mo'g'ullar xavfi sababli u Hindistonda uzoq qolmadi. Keyinchalik Eron tomonga qaytib, Xorazmshohlar davlatini tiklash uchun kurashni davom ettirdi. Eron va Kavkazdagi harbiy yurishlar.

1224-yildan boshlab Jaloliddin G'arbiy Eron, Ozarbayjon va Iroq Ajam hududlarida hokimiyatni qayta tiklashga muvaffaq bo'ldi. U Tabrizni egallab, o'z davlatining yangi siyosiy markaziga aylantirdi. Keyinchalik Armaniston va Gruziya hududlariga ham harbiy yurishlar uyushtirdi. 1226-yilda Tbilisini egallashi uning eng yirik harbiy muvaffaqiyatlaridan biri bo'ldi. Shunga qaramay, Jaloliddinning doimiy yurishlari qo'shni musulmon davlatlari bilan munosabatlarni murakkablashtirdi. Natijada unga qarshi saljuqiylar va ayyubiylar ittifoqi shakllandi.

Yassichaman jangi va davlatning zaiflashuvi 1230-yilda Jaloliddin Manguberdi Rum Saljuqiylari sultoni Ala ad-Din Kayqubad I hamda Ayyubiylar ittifoqiga qarshi Yassichaman jangida mag'lubiyatga uchradi. Bu mag'lubiyat uning harbiy qudratini keskin pasaytirdi. Oradan ko'p o'tmay mo'g'ullar yana Eron hududlariga bostirib kirishdi. Zaiflashgan

Jaloliddin ularga munosib qarshilik ko'rsata olmadi. 1231-yilda Diyarbakir yaqinidagi tog'li hududda Jaloliddin Manguberdi halok bo'ldi. Tarixiy manbalarda uning o'limi kurd qaroqchilari tomonidan sodir etilgani qayd etiladi. Uning vafoti bilan Xorazmshohlar davlati amalda o'z faoliyatini yakunladi.

Jaloliddinning harbiy san'ati. Jaloliddin Manguberdi o'rta asrlarning iste'dodli sarkardalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning harbiy faoliyatida quyidagi jihatlar alohida ajralib turadi:

- jang maydoni sharoitidan mohirona foydalanish;
- qo'shin intizomini saqlashga intilish;
- tezkor hujum va kutilmagan zarbalarni qo'llash;
- shaxsiy jasorat bilan askarlarga ruhiy dalda berish;
- murakkab vaziyatlarda ham qarshilikni davom ettirish.

Parvon jangida aynan tor vodiy sharoitidan foydalanishi mo'g'ul otliq qo'shinining ustunligini yo'qqa chiqargan. Bu jang Chingizxon qo'shinlarining ilk yirik mag'lubiyatlaridan biri sifatida tarixda qayd etilgan.

Xulosa

Jaloliddin Manguberdi XIII asr boshlaridagi eng yirik harbiy arboblardan biri hisoblanadi. U Xorazmshohlar davlatining og'ir siyosiy sharoitida mo'g'ul istilosiga qarshi kurash olib bordi. Parvon jangidagi g'alabasi mo'g'ullar ustidan qozonilgan ilk muhim g'alabalardan biri bo'ldi. Hind daryosi bo'yidagi mag'lubiyatga qaramay, u kurashni to'xtatmadi va Eron hamda Kavkaz hududlarida davlatni qayta tiklashga harakat qildi. Jaloliddinning harbiy iste'dodi, jasorati va qat'iyati uni nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo tarixining eng mashhur sarkardalaridan biriga aylantirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Encyclopaedia Britannica. Jalāl al-Dīn Mingburnu.
2. Encyclopaedia Iranica. JOVAYNI, 'ALĀ'-AL-DIN.
3. Jalal al-Din Mangburni (ensiklopedik maqola).
4. Shihab al-Din Muhammad al-Nasawi (ensiklopedik maqola).
5. History, Archeology and Ethnography of the Caucasus. Kipchaks in the South Caucasus: An Episode from the Biography of Khwarazmshah Jalal al-Din Mangburni.